

Моделі релігійної освіти в загальноосвітніх школах в контексті європейських наукових студій: за зразками Франції, Росії та Нідерландів

© В.В. Прошак, 2010

Віталій ПРОШАК, *Утрехт/Тілбург, Нідерланди*

Переклад із англійської на українську зроблено Тетяною І. Михальчук.*

Віталій В. Прошак

Наукова робота і навчання: "Релігійні аспекти мультикультуральної освіти" при ввідділі релігійних студій та теології, гуманітарного факультету Утрехтського університету; та програми "Християнство та суспільство" при Тілбурзькій школі теології Тілбурзького університету (Нідерланди). Попереднє навчання: Tyndale Theological Seminary (Диплом магістра (MDiv) та Диплом магістра (MTh)) у Нідерландах, Запорізький біблійний коледж та сімінарія (Диплом ВА) на Україні. Віталій В. Прошак одружений із Тетяною І. Михальчук і разом вони виховують їхню доньку Данієллу-Ізабелл В. Прошак.

ВСТУП

Якось Вінстон Черчил промовив, що прем'єр-міністри заздрають учителям школи через їхній вплив на націю.^[1] Іншими словами, основне виховання нації знаходиться в руках освіти. Відомий російський учений Дмитро Менделєєв був переконаний в тому, що освіта без духовного та морального виховання подібна до меч в руці божевільної людини.^[2] Це означає, що освіта, дана на певному рівні будь-яким суспільством чи координуючись будь-якою етнічною чи релігійною групою, - є неповноцінною, якщо вона сфокусована лише на інтелектуальному розвитку особистості й якщо вона ігнорує культурно-релігійну спадщину учня. Таким чином, релігійна освіта виконує важливу роль в стимулюванні духовного, морального, соціального і культурного розвитку особистості та певних соціальних груп.^[3]

Проте існуюча швидкозмінна множинність сучасного суспільства спричинює ускладнення в досягненні поставленої цілі.^[4] У *White Paper on Intercultural Dialogue "Living Together as Equals in Dignity"* стверджується, що частину європейсь-

^[1] Oleksandr Vialov, *Christian Values in Ukraine's Educational Context*, Religious Information Service of Ukraine, 12-01-2006, <<http://www.risu.org.ua/eng/kaleidoscope/article;8678/>> (17-07-2006).

^[2] Ibid.

^[3] Qualifications and Curriculum Authority (QCA) and Department for Education and Skills (DfES), *Religious Education: The Non-Statutory National Framework*, London Qualifications and Curriculum Authority, "About Religious Education in the Curriculum: The Contribution of Religious Education to the School Curriculum", 2004, Aim 2, p. 8.

^[4] Wim Westerman, *Youth and Adulthood in Children's and Adult's Perspectives*, in "Spiritual Education: Cultural, Religious, and Social Differences. New Perspectives for the 21st Century", Series Spirituality in Education (Brighton, Portland: Sussex Academic Press, 2001), 256.

* **Статья публикуется в авторской редакции.**

кої багатой культурної спадщини та теперішнього становить різноманіття релігійних та світських концепцій; і зважаючи на це, культурно-релігійна спадщина учня повинна залучатися до роздумів в усіх сферах публічних інтересів, включаючи освіту.^[5] Отже, тісна взаємодія релігій та міжкультурного діалогу в освіті стає крушійним чинником для об'єднання та підсилення сьогоденного суспільства.^[6]

Особливо в сьогодення, крушійним є те, коли застарілі підходи та методи управління культурним та релігійним різноманіттям перестають бути адекватними у застосуванні до швидкозростаючого і швидкозмінного сучасного суспільства.^[7] Після роботи впродовж більше, ніж трьох десятиріч над процесом культурної адаптації та соціальної інтеграції різних соціальних груп, існуючих в рамках постійно розширювальних європейських кордонів,^[8] Рада Європи направила “рекомендацію” міністрам освіти всіх складовим державам Європи, аби вони “цілеспрямовувалися на ініціативи в галузі міжкультурної освіти, що стосуються множинності релігійних та нерелігійних угод із метою стимулювання толерантності та розвитку культури «жити разом»”.^[9]

Оцінка існуючих моделей релігійної освіти у контексті європейських наукових студій

Професор із Великобританії Роберт Джексон згадує про те, що “нариси про дослідження релігії в загальній освіті ніколи не обговорювалися на міжнародному рівні так як зараз.”^[10] Причиною цього частково стала трагічна подія 11 вересня 2001 у Сполучених Штатах Америки, коли світ “затримав свій подих”, спостерігаючи за наслідками здійсненої терористичної атаки, мотивованою релігійними причинами. Ця подія, а також багато інших подібних до неї, вказували на те, що релігійні мотивації, які не співвідносяться із громадським вихованням, можуть становити суспільну загрозу соціальній безпеці.

Таким чином, зважаючи на глобалізацію комунікативних старарегій у сучасному світі, доцільність релігійної освіти в певній країні повинна бути оцінена

^[5] Council of Europe, *White Paper on Intercultural Dialogue “Living Together as Equals in Dignity”*, Council of Europe, F-67075 Strasbourg Cedex, Ministers of Foreign Affairs, 118th Ministerial Session in Strasbourg, 7 May 2008.

^[6] Cok Bakker and Karin Griffioen, *Introduction to the Religious Dimensions in Intercultural Education*, in “Religious Dimensions in Intercultural Education: Theory and Good Practice,” Cok Bakker and Karin Griffioen, eds. (Netherlands: Dutch University Press, 2001), 9.

^[7] Council of Europe, *White Paper on Intercultural Dialogue “Living Together as Equals in Dignity”*, p. 9.

^[8] Council of Europe, Resolution (70) 35 (1970), Recommendation 786 (1976), Resolution 807 (1983), Recommendation R (84) 18 (1984), Recommendation 1093 (1989), Recommendation 1111 (1989), Recommendation 1346 (1997), Recommendation No. R (98) 5 (1998), Recommendation No. R (99) 2

(1999), Recommendation No. R (2000) 4, Recommendation Rec. (2002) 12, Resolution Res. (2003) 7.

^[9] Council of Europe, *Recommendation CM?Rec (2008)12 of the Committee of Ministers to member states on the dimension of religions and non-religious convictions within intercultural education*, adopted by the Committee of Ministers on 10 December 2008 at the 1044th meeting of the Ministers' Deputies.

^[10] Robert Jackson, *European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship*, in “Religion and Education in Europe: Developments, Context, and Debates”, Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse, Jean-Paul Willaime, eds., series Religious Diversity and Education in Europe, Cok Bakker, Hans-Gunter Heimbrock, Robert Jackson, Geir Skeie Wolfram Weisse, eds., vol 3 (Münster, New York; München, Berlin: Waxman, 2007), 27.

не тільки в загальних освітніх межах певного суспільства, а також повинна іти за її межі, бути порівняною та протестованою відповідно до інших існуючих моделей релігійної освіти.

У відповідь до потреби міжнародної (внутрішньо-європейської) оцінки, ця стаття дає порівняння та розрізнення існуючих моделей релігійної освіти в загально-освітніх школах європейських країн. Відповідно до наукового дослідження Джен-Паул Вільяма існує три основні моделі релігійної освіти в межах європейських кордонів; інші варіанти релігійної освіти – це лише змінні комбінації цих моделей. Отже, ця робота досліджує три основні моделі релігійної освіти в загально-освітніх школах у межах європейських кордонів і може слугувати інформативним матеріалом для врегулювання освітніх відносин між церквою та державою щодо питання громадянського розвитку.

Таблиця 1. Існуючі моделі релігійної освіти в Європі.

Державний підхід до релігійної освіти в загальноосвітніх ¹	Опис/ вибрана країна	Модель названа
Немає релігійної освіти	Немає релігійних інструкцій у державних школах, замінена гуманістичною чи ідеологічною освітою, що спрямовані до громадського розвитку ----- Французька Республіка	“Гуманістична модель” релігійної освіти
Конфесійна релігійна освіта	Право релігійних інструкцій належить певній вибраній релігійній групі; релігійні групи за межами релігійної традиції, якій надана перевага могли б мати залученні до приватної сфери релігійної освіти; привілейований статус цієї релігійної групи визначається історичними, етнічними чи культурними зв'язками із пенним суспільством ----- Російська Федерація	“Культурологічна модель” релігійної освіти
Безконфесійна релігійна освіта	Право релігійних інструкцій належить багатьом/чи всім релігійним групам та організаціям, що існують у пенному суспільстві; релігійна освіта може бути представлення в публічних чи приватних секторах освіти ----- Нідерланди	“Плюралістична модель” релігійної освіти

^[1] Three categories mentioned below are chosen from Jean-Paul Willaime, *Different Models for Religion and Education in Europe*, in “Religion and Education in Europe: Developments, Context, and Debates”, Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse, Jean-Paul Willaime, eds., series Religious Diversity and Education in Europe, Cok Bakker,

Hans-Gunter Heimbrock, Robert Jackson, Geir Skeie Wolfram Weisse, eds., vol 3 (Munster, New York; Munchen, Berlin: Waxman, 2007), 60; Wanda Alberts, *Integrative Religious Education in Europe: A Study-of-Religions Approach*, “Religion and Reason”, Winnifred Fallers Sullivan, ed, Vol. 47 (Germany, Berlin: Walter de Gruyter, 2007), 317.

“Гуманістична модель” релігійної освіти (Франція)

Франція, – католицька країна із світською культурою.^[12] На чолі Французької республіки стоїть Президент, що на загальних виборах обирається на декілька років; Віце-Прим’єром, який обирається Президентом; і Парламентом, що складається із двох палат (Національною Асамблеєю та Сенатом) і, що в на адміністративному рівні складається із трьох децентралізованих рівнів: *commune* (комуна), *département* (дипартамент), і *region* (регіон),^[13] предсталених законом другого березня 1982 року. Закон 1982 року про децентралізацію поширився на більшу частину влади сьогодення: на міські ради, на загальні ради, на регіональні ради.^[14] Згідно з законом про децентралізацію, управління освітою розділено між державою, що несе відповідальність за зміст освіти, й її інспекцією, і місцевими органами влади із департаментом (*département*), відповідальним за коледжі (*colleges*), і з регіональною радою, відповідальною за ліцеї (*lycées*). У додаток до цього, місцеві органи влади є також присутніми в комісіях управління освітніх організацій. Відповідно до розподілу влади в межах освіти, влада по врегулюванню світського втручання релігії в соціальну сферу республіки також розподілена між управлінськими частинами комуни (*commune*), дипартаменту (*département*) і регіону (*region*).

Таблиця 2. Релігія у французькому суспільстві.^[15]

Релігійна приналежність	Відсоток (кількість)
Католицизм	62%
Іслам	6% (приблизно 4 000 000)
Протестантизм	2% (приблизно 1 200 000)
Іудаїзм	1% (приблизно 600 000)
Інші	3%
Немає релігійної приналежності	26%

^[12] Jean-Paul Willaime, *Teaching Religious Issues in French Public Schools: From Abstentionist Laïcité to a Return of Religion to Public Education*, in “Religion and Education in Europe: Developments, Context, and Debates”, Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse, Jean-Paul Willaime, eds., series Religious Diversity and Education in Europe, Cok Bakker, Hans-Günter Heimbrock, Robert Jackson, Geir Skeie Wolfram Weisse, eds., vol 3 (Münster, New York; München, Berlin: Waxman, 2007), 87.

^[13] Classics and ICT Resource Course for Europe (CIRCE) with the use of works by Jean-Pierre Willems, *Vocational Education and Training in France* (Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, published for European Center for the Development of Vocational Training, 2000), 13.

^[14] Ibid, 14.

^[15] French Ministry of Foreign and European Affairs, *Society*, n.d. <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france_159/discovering-france_2005/france-from-to-z_1978/society_1987/religion-and-values_1462.html> (24 January 2009); Jean-Paul Willaime, *Teaching Religious Issues in French Public Schools: From Abstentionist Laïcité to a Return of Religion to Public Education*, in “Religion and Education in Europe: Developments, Context, and Debates”, Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse, Jean-Paul Willaime, eds., series Religious Diversity and Education in Europe, Cok Bakker, Hans-Gunter Heimbrock, Robert Jackson, Geir Skeie Wolfram Weisse, eds., vol 3 (Münster, New York; München, Berlin: Waxman, 2007), 87.

Конституція Франції, що стоїть над усіма юридичними врегулюваннями, захищає релігійну та культурну множинність французького суспільства: “Франція є непохитна, світська, демократична і соціальна республіка. Вона є запорукою рівності всіх громадян перед законом, не залежно від походження, раси чи релігії. Вона ставиться з повагою до всіх вірувань.”^[16]

Шануючи всі вірування, відповідно до того, як стверджується в конституції, французька школа водночас виявляється представником найчіткішої та найрадикальнішої позиції. Будучи успішною в математичі, та з наукових мовних студій у рідній мові, а також відносно в природничих науках,^[17] вона зовсім не має релігійної освіти: релігії беруться лише до уваги як абстрактна система уявлень та вірувань на уроках історії та філософії.^[18] Навіть під час цих уроків викладання не несе змісту вивчених релігій, а лише згадується їхній внесок в соціальні та економічні зміни суспільства. За словами Лаурента Кляйна: “учні та студенти можуть вивчати факти із єврейської історії, зріст ісламу та владу Церкви в період Середньовіччя, але вони ніколи не будуть навчені чомусь про самі релігії: про практику, про їхні святкування, та про їхню філософію життя.”^[19] У відношенні до інших релігійних традицій, за виключенням християнства, освіта Франції сфокусована лише на них, як на існуючі філософські ідеї чи як на фактори із своїм безпосереднім внеском до розвитку французької нації чи до людської цивілізації взагалом. Для прикладу, шкільні підручники не мають ніякого зв’язку із сьогоденним ісламом, але вони характеризують цю релігійну традицію як історично важливу релігію, що мала вплив на політичний розвиток Середньоземного світу та на поширення алгебри, астрономії, медицини, географії, і комерційних й аграрних технік.^[20] Отже, учням не викладають сакрального змісту релігійних напрямів, а лише їхній позитивний внесок до людської цивілізації.

Стосовно антирелігійної політики державної освіти, конфесійна освіта взагалі є відсутньою у французькій державній школі, тому що вона спрямована на абсолютну нейтральність щодо релігійних переконань та є сторонником того, що релігійні символи чи релігійне навчання не мають місця у світських закладах.^[21] Зате приватному секторові освіти, що поділений на релігійні (в основному на католицькі, протестанські та іудейські) та світські школи (із субсидіями та без субсидій), дозволено практикувати релігійні навчання, якщо зміст предмету знаходиться в узгодженні із національним законом.^[22] Згідно з цим, як продовжує Лаурент Кляйн, історичне суспільство готове внести бажані інструкції для релігії при

^[16] Constitution of French Republic, of October 4, 1958, “Preamble”, Article 1.

^[17] Anne Corbett, *Secular, Free, and Compulsory: Republican Values in French Education*, in “Education in France: Continuity and Change in the Mitterrand Years, 1981-1995”, Anne Corbett and Bob Moon, eds., series International Developments in School Reform, Bob Moon, ed. (London and New York: Routledge, 1996), 11.

^[18] Sabine Mannitz, *The Place of Religion in Four Civil Cultures*, in “Civil Enculturation: Nation-State, School and Ethnic Difference in The Netherlands, Brit-

ain, Germany, and France”, eds., Werner Schiffauer, Gerd Baumann, Riva Kastoryano, and Steven Vertovec (New York, Oxford: Berghahn Books, 2004), 89.

^[19] Laurent Klein, *Religious Education in France – Teaching Religion in the Country of “Laicite”*, in “Interreligious and Values Education in Europe: Map and Handbook”, Johannes Lahnemann and Peter Schreiner, eds. (Munster, Germany: Comenius-Institut, 2008), 24.

^[20] Mannitz, 2004, 91.

^[21] Ibid, 89.

^[22] Klein, 2008, 25.

вивченні релігійних фактів і традицій із історичного та суспільного поглядів.^[23] Лаурент Кляйн опирається на дослідження Рєгіса Дебрея, лівого інтелектуала, який був призначений французьким Міністром Національної освіти для здійснення дослідження про навчання релігійних фактів у системі світської освіти. Він і дає розрізнення двом концепціям щодо практикування релігійного навчання: *education religieuse* (релігійна освіта) та *enseignement du fait religieux* (вивчення релігійних фактів). Відповідно до використання релігійних символів в освітніх закладах, республіканський принцип секулярності (*laïcité*) вимагає їх цілковитого вилучення із публічної сфери, аби лише це залишилося на приватному рівні особистості. Проте через декілька релігійних конфліктів, що відбулися у Франції приблизно під час останніх двадцяти років, наголошується на тому, що на практиці спроби примусити релігію бути непомітною та спроби зробити її соціально неважливою виявилися безуспішними.^[24] Реакцією на це, п'ятьма французькими інтелектуалами було обубліковано відкритий лист до Прим'єр-міністра із зверненням про його втручання щодо чіткого вживання значення *laïcité* в освіті:

Laïcité - є і принциво залишається боротьбою республіки та самої свободи, подібно до загальноосвітніх шкіл... Нехай учні знайдуть можливість забути їхнє загальне походження і зможуть думати про когось іншого замість того, ким вони є насправді, аби у такий спосіб вони навчилися думати незалежно. Якщо вчителями передбачається допомогти із цим, і якщо школою передбачається залишити це як є, тоді місце емансипації, приналежність не повинні бути вирішальними факторами у школі.^[25]

Пропаганда нерелігійної світської освіти в мультикультуральному суспільстві Французької республіки також керується девізом республіки (*motto*), в якому говориться: "*Liberté, Egalité, Fraternité*" ("Свобода, Рівність, Суспільність").^[26] Проте, дивлячись на історичне значення *Laïcité*, із етимології стає зрозумілим, що воно не давало конотації, яка би була повністю нейтральною до релігійних маніфестацій. Насамперед воно із чіткою позицією виступало проти існуючих релігійних шкіл.^[27] Із того часу, як зазначає Джекелін Коста-Ласокс, розвиток значення *Laïcité* пройшов три основні фази:

- 1) історичну відмежованість релігійної та політичної сфер;
- 2) мирне співіснування двох окремих сфер; та
- 3) сучасну, фундаментальну свободу і цілковиту релігійну нейтральність.^[28]

За характером свого походження, *Laïcité* виступила маніфестацією проти активності існуючих релігійних шкіл із католицькою традицією, а також спричинила заснування нерелігійних шкіл державного спрямування для навчання гро-

^[23] Klein, 2008, 25.

^[24] Mannitz, 2004,90.

^[25] Ibid, 90.

^[26] Constitution of French Republic, of October 4, 1958, Chapter I, Article 2; sometimes the *motto* is also used with *laïcité* in the end: "*Liberté, Egalité, Fraternité, Laïcité*", -

^[27] Mannitz, 2004, 90.

^[28] Jacqueline Costa-Lascoux, quoted by Sabine Mannitz, *The Place of Religion in Four Civil Cultures*, in "Civil Enculturation: Nation-State, School and Ethnic Difference in The Netherlands, Britain, Germany, and France", eds., Werner Schif-fauer, Gerd Baumann, Riva Kastoryano, and Steven Vertovec (New York, Oxford: Berghahn Books, 2004), 91.

мадян республіканським принципам. Вона не має ніякого зв'язку із моральною чи релігійною освітою і по своїй природі *Laicité* було сфокусовано на громадянське виховання від імені Французької республіки.^[29]

Таким чином, загальними характерними рисами освіти у Франції є “національність” та “світськість”.^[30] У світлі цих характеристик державна школа повинна функціонувати як захисниця світської політичної системи і повинна створити квазі-нейтральну загальну систему аби готувати вірних громадян із об'єктивованими гуманістичними цінностями.^[31]

Таблиця 3. Релігійна освіта в загальноосвітніх школах Франції.

Модель названа автором	Пояснення моделі
“Гуманістична модель” релігійної освіти	Нейтральне представлення релігійних фактів і традицій (освіта <i>pro</i> релігію; відсутність конфесійної релігійної освіти в загальноосвітніх школах - немає освіти <i>в</i> чи <i>з</i> релігії; потужний фокус на викладання гуманістичних та громадянських цінностей), релігійна освіта в основному замінена громадянською освітою.

“Культурологічна модель” релігійної освіти (Росія)

Після розпаду ССРСР релігія замінила освітню філософію релігійного атеїзму та Марксизм-Ленінізм і в Російській Федерації розпочалося духовне відродження.^[32] За словами Лауверса, минуле гомогенне суспільство із домінуючою атеїстичною філософією розвинулося в демократичне суспільство, що приймає існування релігійної та ідеологічної множинності.^[33] *Конституція Російської Федерації* захищає множинність російського суспільства:

...В Российской Федерации признается идеологическое многообразие. Никакая идеология не может устанавливаться в качестве государственной или обязательной...^[34]

...Российская Федерация – светское государство. Никакая религия не может устанавливаться в качестве государственной или обязательной. Религиозные объединения отделены от государства и равны перед законом.^[35]

...Все равны перед законом и судом. Государство гарантирует равенство прав и свобод человека и гражданина независимо от пола, расы, национальности, языка,

^[29] Mannitz, 2004, 90.

^[30] Anne Corbett, *Secular, Free, and Compulsory: Republican Values in French Education*, in “Education in France: Continuity and Change in the Mitterrand Years, 1981-1995”, Anne Corbett and Bob Moon, eds., series International Developments in School Reform, Bob Moon, ed. (London and New York: Routledge, 1996), 19.

^[31] Mannitz, 2004, 90.

^[32] Gracienne Lauwers, *The Impact of the European Convention on Human Rights on the Right to Education in Russia: 1992-2004* (The Netherlands, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2005), 67.

^[33] Lauwers, 2005, 67.

^[34] Конституція Російської Федерації”: роздел 1, глава 1, стаття 13.

^[35] Конституція Російської Федерації”: роздел 1, глава 1, стаття 14.

происхождения, имущественного и должностного положения, места жительства, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, а также других обстоятельств. Запрещаются любые формы ограничения прав граждан по признакам социальной, расовой, национальной, языковой или религиозной принадлежности...^[36]

Після проголошення зникнення домінуючої позиції атеїстичної комуністичної ідеології в освіті,^[37] різні релігійні групи заявили їхній інтерес до “освітності” їхніх власних служителів і розпочали вимагати державного визнання для їхніх норм та цінностей в освіті. Це спричинило те, що в сучасній Росії релігійна освіта стала предметом інтенсивних педагогічних дискусій.^[38] Однією із основних дилем був вибір між науковою релігійною освітою і розвитком релігійної освіти: повинен новий предмет викладатися із феноменологічного чи із розвиваючого погляду – освіта *в* релігію, чи освіта *про* релігію, чи освіта з релігії? Проте за законом Російської Федерації “Про освіту”, освіта повинна бути світською за своїм характером, втілюючи свободу та множинність,^[39] і повинна форматувати духовну та моральну “сутності” учнів.^[40] Зважаючи на це завдання про формування духовної та моральної сутності учня, за законом у школах державного спрямування не дозволено створювати будь-які релігійні освітні вказівки поза межами даних заборон, що є наступними:

- батьки дітей, чи ті, що їх замінюють, можуть вимагати релігійних вказівок;
- діти можуть погоджуватися із цим навчанням;
- шкільна адміністрація повинна узгодити зміст релігійних вказівок із місцевою урядовою владою.”^[41]

Зате лише ті релігійні організації, що володіють відповідною реєстрацією, можуть долучатися до освітньої активності на базі того, як це викладено в “Конституції Російської Федерації”, і в законі “Про свободу совісті та релігійні організації”, і в “Законі про освіту”.

Закон 1990 року “Про свободу совісті та релігійні організації” було в 1997 році змінено новим додатком. Згідно із цим новим додатком, як стверджує Лауверс, привілейована позиція надана трьом традиційним релігіям – християнству, ісламу й іудаїзму – та особливо Російській Православній церкві з традиційним християн-

^[36] Конституція Російської Федерації”: раздел 1, глава 2, статья 19.

^[37] Fedor Kozyrev and Vladimir Fedorov, *Religion and Education in Russia: Historical Roots, Cultural Context and Recent Developments*, in “Religion and Education in Europe: Developments, Context, and Debates”, Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse, Jean-Paul Willaime, eds., series Religious Diversity and Education in Europe, Cok Bakker, Hans-Günter Heimbrock, Robert Jackson, Geir Skeie Wolfram Weisse, eds., vol 3 (Münster, New York; München, Berlin: Waxman, 2007), 133.

^[38] Fedor Kozyrev, *Changing Perspective in Religious Education: From Religious Tradition to Religious Culture*, presentation given at Finnish-Baltic

Initiative (FBI) conference in developing Teacher Training for Religious Education, “Holistic Education and Teacher Trainig”, Riga, Latvia, 2-5 October 2007, OrtoWeb, n.d., 3-05-2008, < http://www.ortoweb.fi/FBI/Changing_perspective_in_RE_Feodor.htm>.

^[39] Закон Російської Федерації “Об образовании”, часть I, статья 2.

^[40] Закон Російської Федерації “Об образовании”, часть II, статья 14.

^[41] Margarita Kostikova and Valentin Kozuharov, *Religious Education in Russia*, in “Religious Education in Europe: Situation and Current Trends in Schools”, Elza Kuyk, Roger Jensen, David Lankshear, Elisabeth Loh Manna, and Peter Schreiner, eds. (Oslo, Norway: IKO Publishing House, 2007), 156.

ством.^[42] Інші ідеологічні групи в Росії можуть давати освіту, якщо компетентна церковна влада затвердила рішення;^[43] у цьому випадку легалізування повинно бути здійснено релігійною владою Російської православної церкви. На противагу цьому, здобути дозвіл для визнаної освітньої активності, певна релігійна організація повинна належати до трьох вищезгаданих традиційних релігійних відвітлень; і, навіть більше, якщо ця певна релігійна організація не належить до Російської Православної церкви, вона повинна мати легальні записи п'ятнадцяти років активного існування на території Росії.^[44]

Ці нові внески до юридичних врегулювань відносно заборони освітньої активності релігійних організацій спричинили протест проти притиснення людських прав. Згідно із "Конституцией Российской Федерации", держава не повинна робити пріоритетів між різними релігійними організаціями, що існують на її території:

Каждому гарантируется свобода совести, свобода вероисповедания, включая право исповедовать индивидуально или совместно с другими любую религию или не исповедовать никакой, свободно выбирать, иметь и распространять религиозные и иные убеждения и действовать в соответствии с ними.^[45]

Каждому гарантируется свобода мысли и слова. Не допускаются пропаганда или агитация, возбуждающие социальную, расовую, национальную или религиозную ненависть и вражду. Запрещается пропаганда социального, расового, национального, религиозного или языкового превосходства.^[46]

Российская Федерация – светское государство. Никакая религия не может устанавливаться в качестве государственной или обязательной. Религиозные объединения отделены от государства и равны перед законом.^[47]

В додаток до захисту людських прав людини про релігійну множинність, "Конституция Российской Федерации" також гарантує рівність прав для освіти всіх громадян та вираження своєї культурної ідентичності:

Каждый имеет право на образование.^[48]

Граждане Российской Федерации имеют право на получение основного общего образования на родном языке, а также на выбор языка обучения в пределах возможностей, предоставляемых системой образования.^[49]

Каждый имеет право на пользование родным языком, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества.^[50]

Згідно із Федором Козиревим, вищезгадувані дискусії про природу і право на релігійну освіту розкривають те, що в Росії "не існує єдиної релігійної освіти в

[42] Lauwers, 2005, 78.

[43] Ibid, 79.

[44] Law of Russian Federation *On Freedom of Conscience and Religious Organizations*, Article 27.3.

[45] "Конституция Российской Федерации": раздел 1, глава 2, статья 28.

[46] "Конституция Российской Федерации": раздел 1, глава 2, статья 29.

[47] "Конституция Российской Федерации": раздел 1, глава 1, статья 14.

[48] "Конституция Российской Федерации": раздел 1, глава 2, статья 43.

[49] Закон Российской Федерации "Об образовании", часть I, статья 6.

[50] "Конституция Российской Федерации": раздел 1, глава 2, статья 26.

школах”^[51], і, що Росія потребує “розвивати її власні догматичні школи релігійної педагогіки, яка, водночас координуючи її активності із служителями, залишала-ся би безпохитно-світською”.^[52]

Через ці дебати та неврегульованість, починаючи із 2002 Російське Міністерство Освіти із співпрацею із Російською Православною Церквою, представляє культурологічний підхід до вивчення релігійного феномену.^[53] Культурологічний підхід призначений для вивчення релігії з наукової точки зору, а точніше вивчення релігії як одного із компонентів певної культури. Цей підхід вибрано з причини уникнути вивчення релігії з ціллю деномінаційного виховання учнів в доктринах певної релігійної організації. Проте, як стверджує Федір Козирев, багато релігійних викладачів рахує, що уникнути доктринності при вивченні релігії є нереальним.^[54] З іншої сторони, використання цього підходу знайшло позитивний відгук, так як, за твердженням Перрі Гланзер, є багато спільностей між соціальним комунізмом та християнською.^[55] Для багатьох російських вчителів це не вимагає великих зусиль підлаштуватися під зміну вивчення комуністичної ідеології на вивчення християнських моральних стандартів.^[56] Щодо цього факту, вчитель із Петербургу говорить: “Я вирішив навчати дітей за цією програмою, тому що я відчував, що наші діти не були достатньо навченні духовним цінностям в їхніх сім’ях і вони мають порожні частини в їхніх душах.”^[57]

З іншого боку, релігійні організації, що існують поза межами православної традиції та ті, що знаходяться на території Російської Федерації у відповідності до врегулювань, як це стверджується в “Конституції Російської Федерації” та в законі Російської Федерації “Про свободу совісті та релігійні організації”, було наділено правом організувати освітні організації для невоєнного тренування;^[58] проте, ці освітні організації вважаються недержавними освітніми закладами і не мають права на державну акредитацію.^[59]

Таким чином, основною характеристикою релігійної освіти в Росії є те, що вона є *національною* та *культурною*. Вона є *національною*, так як сфокусована на розвиток національної ідентичної інтеграції різних етнічних досвідів. Вона є *культурною*, так як надає вказівки для релігій, заснованні на традиціях Російської православної церкви через те, що Російська культура має багато історичних зіштовхувань із православною традицією.

^[51] Johannes Lähnemann, *Introduction – Interreligious and Values Education: Challenges, Development and Projects in Europe*, in “Interreligious and Values Education in Europe: Map and Handbook”, Johannes Lähnemann and Peter Schreiner, eds. (Germany, Münster: Comenius Institut, 2008), 9.

^[52] Fedor Kozyrev, *On the Place and Role of Religious Education in Russian Schools: Retrospection and Forecasts*, “International Association For Religious Freedom [IARF]”, n.d. <<http://www.iarf.net/REBooklet/Russia.htm>>, (26 January 2009).

^[53] Fedor Kozyrev, *Changing Perspective in Religious Education: From Religious Tradition to Religious Culture*, presentation given at Finnish-Baltic Initiative (FBI) conference in developing Teacher

Training for Religious Education, “Holistic Education and Teacher Training”, Riga, Latvia, 2-5 October 2007, OrtoWeb, n.d., 3-05-2008, <http://www.ortoweb.fi/FBI/Changing_perspective_in_RE_Feodor.htm>.

^[54] Ibid.

^[55] Perry L. Glanzer, *The Quest for Russia's Soul: Evangelicals and Moral Education in Post-Communist Russia* (Waco, Texas: Baylor University Press, 2002), 95.

^[56] Glanzer, 2002, 96.

^[57] Ibid, 90.

^[58] The Law of the Russian Federation *On Education*, Chapter II, Article 11.

^[59] The Law of the Russian Federation *On Education*, Chapter II, Article 12.

Таблиця 4. Релігійна освіта в загальноосвітніх школах Російської Федерації.

Модель названо автором	Пояснення моделі
“Культурологічна модель” релігійної освіти	Відтворення релігійних фактів та традицій із культурологічного погляду; релігійний напрям, якому надається перевага представлено як частину щоденного життя [культури]; нейтральне відтворення поліконфесійних релігійних фактів і традицій; відсутність конфесійної релігійної освіти в загальноосвітній школі, що знаходиться поза межами релігійної традиції; релігійну освіту <i>вміщено</i> в громадянську освіту.

“Плуралістична модель” релігійної освіти (Королівство Нідерландів)

Королівство Нідерландів, будучи однією із провідних країн Європейського Союзу, представляє унікальну модель релігійної освіти, засновану на плуралістичних цінностях, що вміщено в “Конституцію Королівських Нідерландів”. “Конституція Королівських Нідерландів” захищає релігійну свободу її громадян та дає юридичний притулок мирному співіснуванню релігійному та етнічному різноманіттю:

...До всіх людей Нідерландів повинне бути однакове відношення в однакових обставинах. Заборонено дискримінацію на основі релігії, вірування, політичної думки, раси чи статті, чи з будь-яких інших причин...^[60]

...Кожний має право на вільне проповідування своєї релігії чи вірування, індивідуально чи в общині з іншими, надаючи перевагу його відповідальності за законом...^[61]

Релігійна свобода є найдавнішим фундаментальним правом у Нідерландах.^[62] Цей закон було закладено в 1579 в “Союзі Утрехта”, що об’єднав Північні провінції проти домінування Іспанії. З того часу це право є основною філософською засадою мультикультурального та релігійно-множинного голанського суспільства. Проте, Вім Вестерман згадує, що після Піма Фортійна (популіста, який проголосив себе кандидатом в прим’єр міністри і якого було вбито в травні 2002, лише декілька днів до виборів) та Тео ван Гога (журналіста та прод’юсера, якого було вбито в листопаді 2004) число провідних мислителів та представників інших управлінь, таких як колишній член нищої палати голанського парламенту пані Аяан Хіршсі Алі та колишній Міністр закордонних справ, Ріта Вердонк, прийшли до висновку, що “в демократичності Нідерландів конституційні права думок

^[60] *The Constitution of the Kingdom of the Netherlands*, Chapter I, Article 1. (Quotations are used from English version of *The Constitution of the Kingdom of the Netherlands* published by The Ministry of the Interior and Kingdom Relations, Constitutional Affairs and Legislation Department, in collaboration with the Translation Department of the Ministry of Foreign Affairs.).

^[61] *The Constitution of the Kingdom of the Netherlands*, Chapter I, Article 6.

^[62] FORUM: Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling, *The Position of Muslims in the Netherlands: Facts and Figures*, in “Factbook 2008” (Utrecht, The Netherlands: Forum, 2008), 33.

та виразів оцінено вищими за конституційною шкалою, ніж конституційна свобода релігії”.^[63] Вім Вестерман продовжує, що Аяан Хірші Алі та Ріта Вердонк відкрито проголошували, багато раз повторюване, за слова захисту після подій 11 вересня 2001.^[64] Зате, на протипагу цьому, по відношенню до такого мультикультурального та множинного суспільства як Нідерланди, конституційне право на свободу промов та висовлень не повинні виходити за межі конституційних принципів свободи релігії: “Для декого ... свобода висовлень є звуженою до тотальної свободи звинувачувати релігії та все, що є неправильним в суспільстві.”^[65] Відповідно до цього, Йоб Коген, колишній мер міста Амстердам, в своєму “Новорічному зверненні 2002 року” прикликавав людей до не недооцінювання того, чим може слугувати б’єднующа роль релігії в сучасному мультикультуральному поділеному суспільстві.^[66]

Мультикультуральний та етнічний розподіл голанського суспільства, відповідно до “Книги фактів із 2008 року”, опубліковану організацією “FORUM: *Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling*”, представлено так:

Таблиця 5. Етнічний розподіл у Нідерландах.^[67]

Відсоток	Етнічна приналежність
80	Голанці
11	Не західно-європейські етнічні групи
9	Інші західно-європейські етнічні групи

Таблиця 6. Релігійний розподіл у Нідерландах.^[68]

Відсоток	Релігійна приналежність
17	Католицизм
10	Протестантизм
6	Іслам
4	Інші
63	Без релігійної приналежності

^[63] Wim Westerman, *A Cultural Crisis about Tolerance – The Netherlands*, in “Interreligious and Values Education in Europe: Map and Handbook”, Johannes Lähnemann and Peter Schreiner, eds. (Germany, Münster: Comenius Institut, 2008), 31.

^[64] Westerman, 2008, 31.

^[65] Westerman, 2008, 33.

^[66] Ina ter Avest, Cok Bakker, Gerdien Bertram-Troost, and Siebren Miedema, *Religion and Education in the Dutch Pillarized and Post-Pillarized Educational System: Historical Background and Current Debates*, in “Religion and Education in Europe: Developments, Context and Debates”, Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weise, Jean-Paul Willaime, eds., Series Religious Diversity and Education in

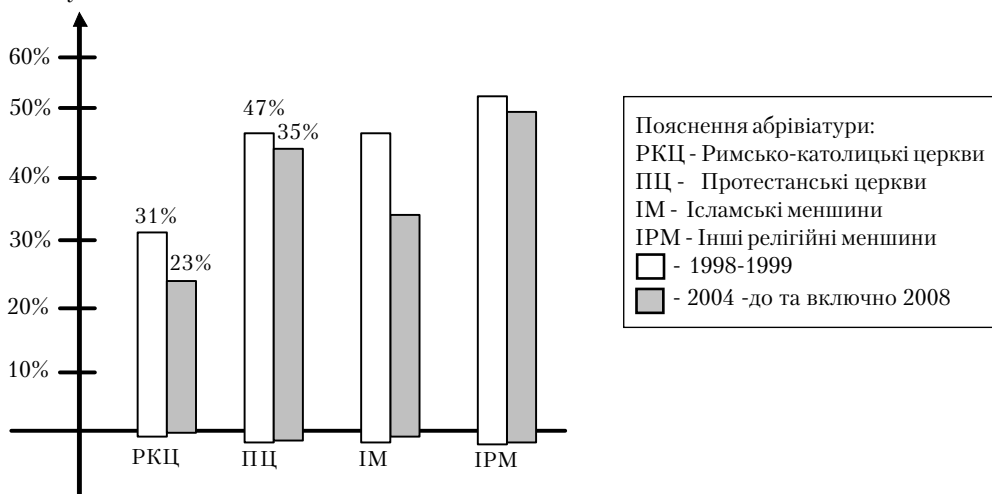
Europe, REDCo project, volume 3 (Waxmann Münster? New York; München? Berlin; 2007), 205; Wim Westerman, *A Cultural Crisis about Tolerance – The Netherlands*, in “Interreligious and Values Education in Europe: Map and Handbook”, Johannes Lähnemann and Peter Schreiner, eds. (Germany, Münster: Comenius Institut, 2008), 32.

^[67] FORUM, 2008, 7.

^[68] Elza Kuyk, *Religious Education in The Netherlands*, in “Religious Education in Europe: Situation and Current Trends in School”, Elza Kuyk, Roger Jensen, David Lankshear, Elisabeth Löh Manna, and Peter Schreiner, eds. (Oslo, Norway: IKO Publishing House, 2007), 135.

Таблиця 7. Етнічні меншини в Нідерландах.^[69]

Відсоток	Етнічна приналежність
34	Інші не західно-європейські
21	Турки
19	Мроканці
19	Сурінамці
7	Антиліанці

Діаграма: Ріст відвідування церков та мечеть в Нідерландах.^[70]Відвідування %^[71]

Як показано в вищенаведеній таблиці, приблизно 1.7 мільйона людей Нідерландів (із усього of 16.4 мільйонного населення) походять чи мають тісні етнічні зв'язки із незахідно-європейськими країнами, що мають релігійні традиції інші, ніж християнство.^[72] Існування таких відсотків незахідно-європейських етнічних груп із релігійними зв'язками іншими, ніж християнство, вимагає вищих стандартів щодо множинності та толерантності вміщенні в усі аспекти соціального життя. За словами Бунйаміна Дурана, множинність, в її загальному описі,

^[69] FORUM, 2008, 7.

^[70] Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), *Minder vaak naar kerk of moskee*, July 29, 2009, <<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/vrije-tijd-cultuur/publicaties/artikelen/archief/2009/2009-2853-wm.htm?Languageswitch=on>> (August 12, 2009).

^[71] Church attendance by Protestants and other religious organizations is fairly stable.

^[72] The numbers of population and ethnic minorities were taking from FORUM, 2008, 7.

^[73] Bunyamin Duran, *Cooperation in Interreligious Learning and Teaching Based on Common Abrahamic Principles*, in "Interreligious Learning", Didier Pollefeyt, ed. (Leuven, Belgium: Leuven University Press, 2007), 89.

вимагає розуміння самими людьми свого первинного владу до розуміння їхніх схожостей та відмінностей через спілкування один з одним;^[73] це розуміння може слугувати основою для толерантного співіснування різних груп людей, що живуть разом.

Проте, як показує Герд Бауман, голанський шлях вирішувати багатокультурні складності кардинально відрізняється від інших країн в Європейському Союзі.^[74] У випадку щодо так званих “державно-церковних відносин”, який не схожий до французького чи російського випадків, відділення держави та релігії не лежить в засадах національних юридичних основ^[75] і релігію не віднесено до певних негативних застерігань, асоціюючи релігію із попередньою фазою розвитку, але ці відносини з’являються перш за все як широкий вклад до людського життя.^[76] Через відсутність негативних застерігань відносно релігійної присутності, немає жодного натиску чи спроби маскування релігійних асоціацій публічно.^[77] Таке публічне толерантне відношення до присутності релігії знаходить свій відбиток у підході до релігійної освіти в академічних програмах. Так у програмах шкіл приділяється увага толерантності до релігійної та етнічної різноманітності мультикультурального голанського суспільства, як це описано в “Конституції”.^[78]

“Конституція Королівських Нідерландів” дає волю вибору в освіті не зважаючи на расову, етнічну чи релігійну приналежність.^[79]

...Всі люди вільні надавати освіту в узгодженні із керуючим правом управління і у відповідності до форм освіти, встановленими законом, їхнім правом перевіряти компетентність та моральну інтеграцію вчителів, врегульованих “Актом Парламенту” ...

...Освіта, що надається світськими владами регулюється “Актом Парламенту”, маючи повагу до релігій та вірування кожного...

...Стандарти вимагають від шкіл, аби школи фінансувалися чи частково, чи повністю державним бюджетом, що регулюється “Актом Парламенту”, і відповідно, у випадку приватних шкіл, до свободи надавати освіту згідно до релігії чи інших вірувань ...

Згідно до Ванди Албертс, однією із розмежувальних рис освітньої системи Нідерландів є її сильний приватний сектор.^[80] Одним із важливих факторів у розвитку приватного сектору освіти є те, що в основному всі приватні школи Нідерландів отримують повне державне фінансування; відповідно, вони відповідають стандартам освіти та акредитації приписаними “Актом Парламенту”.^[81]

^[74] Gerd Baumann, *Introduction: Nation – State, Schools, and civil Enculturation*, in “Civil Enculturation: Nation-State, School and Ethnic Difference in The Netherlands, Britain, Germany, and France”, eds., Werner Schiffauer, Gerd Baumann, Riva Kastoryano, and Steven Vertovec (New York, Oxford: Berghahn Books, 2004), 1.

^[75] Ina ter Avest, Cok Bakker, Gerdien Bertram-Troost, and Siebren Miedema, 2007, 203.

^[76] Mannitz, 2004, 113.

^[77] Mannitz, 2004, 113.

^[78] Ibid, 116.

^[79] *The Constitution of the Kingdom of the Netherlands*, Chapter I, Article 23.

^[80] Wanda Alberts, *Integrative Religious Education in Europe: A Study-of-Religions Approach*, series “Religion and Reason”, ed. Winnifred Fallers Sullivan, vol. 47 (Germany, Walter de Gruyter, 2007), 343.

^[81] *The Constitution of the Kingdom of the Netherlands*, Chapter I, Article 23.

Таблиця 8. Розподіл шкільного освітнього сектору в Нідерландах.^[82]

Відсоток	Шкільний освітній сектор
75	Приватні школи (<i>bijzondere scholen</i>)
25	Державні школи (<i>openbare scholen</i>)

Таблиця 9. Розподіл приватного шкільного освітнього сектору в Нідерландах.^[83]

Поділ	Приклад
Диномінаційний	Католицькі, протестанські, інші школи
Педагогічний	Монтессорі, антропософікальні, Єнаплан, Далтон, інші школи

Таблиця 10. Релігійна приналежність приватних шкіл у Нідерландах.^[84]

Відсоток	Релігійна приналежність
30	Римсько-католицькі
30	Протестанські
15	Лише декілька шкіл із цього відсотку мають специфічний педагогічний чи філософський напрям; декілька також відносять себе, будучи в християнській традиції

У Нідерландах немає обов'язкових релігійних уроків в державних школах.^[85] З іншої сторони немає також і обов'язкової відсутності релігійних уроків у шкільних програмах, підтвердженими державою; школи можуть давати уроки із релігії, якщо вони вважаються корисними в педагогічному графіку.^[86] Якщо особистість не погоджується з тим, що школа не дає релігійних уроків, вона може вибрати іншу школу. Іншими словами існування діномінаційних шкіл, що користуються великою свободою, надану приватним школам,^[87] роблять державні школи ліберальними без надання релігійних уроків.^[88] Як наведено в таблиці, діномінаційні школи відрізняються їхнім практикування в руслі певної релігійної тра-

^[82] Alberts, 2007, 343.

^[83] Kuyk, 2007, 135.

^[84] Cok Bakker, *Teachers in Tension? Teachers Between 'The Formal Christian Identity of the School' and 'Religious Diversity'*, in "Interreligious Learning", ed. Didier Pollefeyt, Series Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, CCI, edited by the

board of Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium (Belgium, Leuven: Leuven University Press, 2007), 292.

^[85] Mannitz, 2004, 110.

^[86] Ibid, 110.

^[87] Alberts, 2007, 345.

^[88] Mannitz, 2004, 110.

диції чи будь-якою іншою релігійною практикою. Відповідно до роботи Бакера, близько 65% від усіх приватних шкіл у Нідерландах офіційно відносять себе до християнства.^[89] З іншої сторони, близько 7% від усіх шкіл у Нідерландах дають ісламську релігійну освіту (до трьох годин в тиждень).^[90] Проте на рівні основної школи (*basisschool*), актуальне залучення релігії до навчання варіюється, базуючись не на загальній картині школи, а на реальній ситуації, що залежить від релігійної приналежності учнів.^[91] Наприклад, дослідження над Протестанською загальноосвітньою школою в місті Роттердам в 1998-1999 показує вищенаведені факти про релігійну приналежність учнів:

Таблиця 11. Релігійна приналежність учнів у Протестанській загальноосвітній школі в Роттердамі в 1998-1999.^[92]

Релігійна приналежність учнів	Відсоток
Християни	11%
Мусульмани	48%
Хінду	17%
Без релігійної приналежності	24%

В додаток до цього, рівень залучення релігійної освіти також залежить від запиту батьків. Наприклад, деякі школи дають поширені релігійні освітні уроки та іншу практику “релігійного початку дня” лише у випадку, якщо вчителі та учні збираються разом помолитися перед уроками.^[93]

Таблиця 12. Релігійна освіта в загальноосвітніх школах в Нідерландах.

Модель названо автором	Пояснення моделі
“Плюралістична модель” релігійної освіти	Відтворення релігійних фактів та традицій із нейтрального (державні школи) та конфесійного (приватні школи конфесійного релігійного характеру) поглядів; немає державою вибраної релігії, якій надається перевага; релігійна та філософська множинність освітньої традиції; релігійна освіта <i>скооперована</i> із громадянською освітою

^[89] Bakker, 2007, 292.

^[90] Shadid A. Wasif and Pieter Sjoerd van Koningsveld, *Islamic Religious Education in the Netherlands*, “Abstract”, in *European Education: A Journal of Issues and Studies*, vol. 38, n. 2 (Armonk, NY: M. E. Sharpe, Inc., 2006), 76.

^[91] Bakker, quoted in Alberts, 2007, 343.

^[92] Cok Bakker, *The Netherlands as a Multi-Cultural Society*, in “Religious Dimension in Intercultural Education: Theory and Good Practice”, Cok Bakker and Karin Griffioen, eds. (Dutch University Press, 2001), 2001.

^[93] Mannitz, 2004, 111.

На сам кінець, можна згадати про те, що життя разом в багатокультурному (мультикультуральному) та релігійно-множинному суспільстві залучає моральний обов'язок поважати відмінності.^[94] З цією ціллю система релігійної освіти в Нідерландах заснована на принципах “релігійної множинності” та на “мультикультуральної толерантності”, даючи можливості для різних етнічних та релігійних груп виражати себе вільно, додаючи цим самим свою винятковість до формування культурної ідентичності майбутніх громадян Королівських Нідерландів.^[95]

ВИСНОВКИ

Як було вищезгадано, Вінстон Черчил якось промовив про прим'єр-міністрів, які заздрять учителям школи через їхній вплив на націю,^[96] що в свою чергу означає, що основне виховання нації знаходиться в руках освіти. В додаток до цього, згідно з Менділєєв, освіта без духовного та морального виховання подібна до меча в руці божевільної людини.^[97] Таким чином, освіта на будь-якому рівні, що дається будь-яким суспільством та координується будь-якою етнічною чи релігійною групою, - є неповноцінною, якщо вона сфокусована лише на інтелектуальному розвитку особистості та якщо вона ігнорує культурно-релігійну спадщину учня. Отже, релігійна освіта виконує важливу роль в стимулюванні духовного, морального, соціального і культурного розвитку особистості та певних соціальних груп.^[98]

Як реакцію на постійно змінюючу багатокультурну та релігійну множинність сучасного Європейського суспільства, як про це говориться в *White Paper on Intercultural Dialogue “Living Together as Equals in Dignity”*, тісна взаємодія релігій та міжкультурного діалогу в освіті стає крушійним чинником для об'єднання та підсилення сьогоденного суспільства.^[99]

Як було вищезгадано, відношення між школою та релігією в кожній країні має великий національний відбиток і їхній подальший розвиток повинен іти назустріч потребам та сподіванням певної нації та її юридичним принципам. Не зважаючи на це, відповідність релігійної освіти в певній країні не повинна бути оцінена не тільки в загальних освітніх межах певного суспільства, а повинна іти за її межі, бути порівняною та протестованою відповідно до інших існуючих моделей релігійної освіти.

Ця стаття характеризує три основні моделі релігійної освіти в межах європейських кордонів. Основні моделі релігійної освіти в загальноосвітніх школах

^[94] Ibid, 113.

^[95] Wim Westerman, *Van godsdienstige naar levensbeschouwelijke opvoeding. Een noodzakelijke paradigmaxwisseling*, in “Levensbeschouwelijk leren samenleving: Opvoeding, Identiteit, & Ontmoeting”, Siebren Miedema and Gerdien Bertram-Troost (Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 2006), 212.

^[96] Oleksandr Vialov, *Christian Values in Ukraine's Educational Context*, Religious Information Service of Ukraine, 12-01-2006, <<http://www.risu.org.ua/eng/kaleidoscope/article;8678/>> (17-07-2006).

^[97] Ibid.

^[98] Qualifications and Curriculum Authority (QCA) and Department for Education and Skills (DfES), *Religious Education: The Non-Statutory National Framework*, London Qualifications and Curriculum Authority, “About Religious Education in the Curriculum: The Contribution of Religious Education to the School Curriculum”, 2004, Aim 2, p. 8.

^[99] Cok Bakker and Karin Griffioen, *Introduction to the Religious Dimensions in Intercultural Education*, in “Religious Dimensions in Intercultural Education: Theory and Good Practice,” Cok Bakker and Karin Griffioen, eds. (Netherlands: Dutch University Press, 2001), 9.

Європи відрізняються одним від одного рівнем “релігійності” релігійної освіти: наукова релігійна освіта об’єднує конфесійну релігійну освіту чи феноменологічна релігійна освіта об’єднує розвиваючу релігійну освіту – освіту *pro* релігію, освіту *в* релігії, та освіту *від* релігії. А також відносини релігійної освіти із громадянською освітою залежать від релігійного характеру чи толерантності кожної окремої країни. Отже, як підсумовується в нищенаведених таблицях, три основні моделі релігійної освіти існує в загальноосвітніх школах в межах європейських кордонів; інші варіанти релігійної освіти – це лише змінні комбінації цих моделей.

Таблиця 13. Релігійна освіта варіює громадянську освіту.

Модель	Держава	Відношення до громадянської освіти
Гуманістична модель релігійної освіти	Франція (FR)	Релігійну освіту <i>замінено</i> громадянською освітою
Культурологічна модель релігійної освіти	Росія (RU)	Релігійну освіту <i>вміщено</i> в громадянську освіту
Множинна (плюралістична) модель релігійної освіти	Нідерланди (NL)	Релігійна освіта <i>скооперована</i> із громадянською освітою

Таблиця 14. Порівняння моделей релігійної освіти трьох вибраних країн: Франції, Росії, Нідерландів.

	Франція (FR)	Росія (RU)	Нідерланди (NL)
Освітній підхід	Гуманістичний	Культурологічний	Множинний
Влада в освіті	Децентралізована ¹⁰⁰	Централізована	Централізований/ особистий [піларізований] ¹⁰¹
Відношення до освіти	Релігійно нейтральний ¹⁰²	Релігійно множинний, надається перевага історичності. ¹⁰³	Релігійно множинний ¹⁰⁴
Характер релігійної освіти	Світський, гуманістичний ¹⁰⁵	Культурологічний, заснований на історичному превалюванні ¹⁰⁶	Мультикультуральний, внутрішньо-релігійний, і релігійно множинний

^[100] CIRCE, 2000, 14.

^[101] Alberts, 2007, 343.

^[102] Costa-Lascoux, quoted in Mannitz, 2004, 91.

^[103] Lauwers, 2005, 78, 80.

^[104] Mannitz, 2004, 116.

^[105] Corbett, 1996, 19.

^[106] Kozyrev, presentation, 2-5 October 2007.

Бібліографія

- Alberts, Wanda. *Integrative Religious Education in Europe: A Study-of Religions Approach*, "Religion and Reason", Winnifred Fallers Sullivan ed. Vol. 47. Germany, Walter de Gruyter, 2007.
- Avest, Ina ter, Cok Bakker, Gerdien Bertram-Troost, and Siebren Miedema. *Religion and Education in the Dutch Pillarized and Post-Pillarized Educational System: Historical Background and Current Debates*. "Religion and Education in Europe: Developments, Context and Debates", Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weise, Jean-Paul Willaime, eds. Religious Diversity and Education in Europe. REDCo project, volume 3. Waxmann Münster? New York; München? Berlin; 2007.
- Bakker, Cok and Karin Griffioen. *Introduction to the Religious Dimensions in Intercultural Education*. "Religious Dimensions in Intercultural Education: Theory and Good Practice." Cok Bakker and Karin Griffioen, eds. Netherlands: Dutch University Press, 2001.
- Bakker, Cok. *Teachers in Tension? Teachers Between 'The Formal Christian Identity of the School' and 'Religious Diversity'*. "Interreligious Learning", Didier Pollefeyt, ed. Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, CCI, edited by the board of Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium. Belgium, Leuven: Leuven University Press, 2007.
- Bakker, Cok. *The Netherlands as a Multi-Cultural Society*. "Religious Dimension in Intercultural Education: Theory and Good Practice", Cok Bakker and Karin Griffioen, eds. Dutch University Press, 2001.
- Baumann, Gerd. *Introduction: Nation – State, Schools, and civil Enculturation*. "Civil Enculturation: Nation-State, School and Ethnic Difference in The Netherlands, Britain, Germany, and France", Werner Schiffauer, Gerd Baumann, Riva Kastoryano, and Steven Vertovec, eds. New York, Oxford: Berghahn Books, 2004.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Minder vaak naar kerk of moskee. July 29, 2009, <<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/vrije-tijd-cultuur/publicaties/artikelen/archief/2009/2009-2853-wm.htm?Languageswitch=on>>.
- Classics and ICT Resource Course for Europe (CIRCE). Use of works by Willems, Jean-Pierre. *Vocational Education and Training in France*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, published for European Center for the Development of Vocational Training, 2000.
- Constitution of French Republic, of October 4, 1958, "Preamble", Article 1; Chapter I, Article 2.
- Constitution of the Kingdom of the Netherlands, Chapter I, Article 1, 6, 23.
- Constitution of the Russian Federation, Section 1, Chapter I, Article 13, 14; Section 1, Chapter II, Article 19, 26, 28, 29, and 43.
- Corbett, Anne. *Secular, Free, and Compulsory: Republican Values in French Education*. "Education in France: Continuity and Change in the Mitterrand Years, 1981-1995", Anne Corbett and Bob Moon, eds. International Developments in School Reform, Bob Moon, ed. (London and New York: Routledge, 1996.
- Costa-Lascoux, Jacqueline. Quoted by Mannitz, Sabine. *The Place of Religion in Four Civil Cultures*. "Civil Enculturation: Nation-State, School and Ethnic Difference in The Netherlands, Britain, Germany, and France", Werner Schiffauer, Gerd Baumann, Riva Kastoryano, and Steven Vertovec, eds. New York, Oxford: Berghahn Books, 2004.
- Council of Europe. *Recommendation CM?Rec (2008)12 of the Committee of Ministers to member states on the dimension of religions and non-religious convictions within intercultural education*. Adopted by the Committee of Ministers on 10 December 2008 at the 1044th meeting of the Ministers' Deputies.
- Council of Europe. Resolution (70) 35 (1970), Recommendation 786 (1976), Resolution 807 (1983), Recommendation R (84) 18 (1984), Recommendation 1093 (1989), Recommendation 1111 (1989), Recommendation 1346 (1997), Recommendation No. R (98) 5 (1998),

- Recommendation No. R (99) 2 (1999),
Recommendation No. R (2000) 4,
Recommendation Rec. (2002) 12,
Resolution Res. (2003) 7.
- Council of Europe. *White Paper on Intercultural Dialogue "Living Together as Equals in Dignity"*. Council of Europe, F-67075 Strasbourg Cedex, Ministers of Foreign Affairs, 118th Ministerial Session in Strasbourg, 7 May 2008.
- Duran, Bünyamin. *Cooperation in Interreligious Learning and Teaching Based on Common Abrahamic Principles*. "Interreligious Learning", Didier Pollefeyt, ed. Leuven, Belgium: Leuven University Press, 2007.
- FORUM: Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling. *The Position of Muslims in the Netherlands: Facts and Figures*. "Factbook 2008". Utrecht, The Netherlands: Forum, 2008.
- French Ministry of Foreign and European Affairs. *Society*. <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france_159/discovering-france_2005/france-from-to-z_1978/society_1987/religion-and-values_1462.html>.
- Glanzer, Perry L. *The Quest for Russia's Soul: Evangelicals and Moral Education in Post-Communist Russia*. Waco, Texas: Baylor University Press, 2002.
- Jackson, Robert. *European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship*. "Religion and Education in Europe: Developments, Context, and Debates", Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse, Jean-Paul Willaime, eds. *Religious Diversity and Education in Europe*, Cok Bakker, Hans-Gunter Heimbrock, Robert Jackson, Geir Skeie Wolfram Weisse, eds. Vol 3. Münster, New York; München, Berlin: Waxman, 2007.
- Klein, Laurent. *Religious Education in France – Teaching Religion in the Country of "Laïcité"*. "Interreligious and Values Education in Europe: Map and Handbook", Johannes Lähnemann and Peter Schreiner, eds. Münster, Germany: Comenius-Institut, 2008.
- Kostikova, Magarita and Valentin Kozhuharov. *Religious Education in Russia*. "Religious Education in Europe: Situation and Current Trends in Schools", Elza Kuyk, Roger Jensen, David Lankshear, Elisabeth Loh Manna, and Peter Schreiner, eds. Oslo, Norway: IKO Publishing House, 2007.
- Kozyrev, Fedor. *Changing Perspective in Religious Education: From Religious Tradition to Religious Culture*. Presentation given at Finnish-Baltic Initiative (FBI) conference in developing Teacher Training for Religious Education, "Holistic Education and Teacher Training", Riga, Latvia, 2-5 October 2007. OrtoWeb, 3-05-2008. <http://www.ortoweb.fi/FBI/Changing_perspective_in_RE_Fedor.htm>.
- Kozyrev, Fedor. *On the Place and Role of Religious Education in Russian Schools: Retrospection and Forecasts*. International Association For Religious Freedom [IARF]. <<http://www.iarf.net/REBooklet/Russia.htm>>.
- Kozyrev, Fedor and Vladimir Fedorov. *Religion and Education in Russia: Historical Roots, Cultural Context and Recent Developments*. "Religion and Education in Europe: Developments, Context, and Debates", Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse, Jean-Paul Willaime, eds. *Religious Diversity and Education in Europe*, Cok Bakker, Hans-Gunter Heimbrock, Robert Jackson, Geir Skeie Wolfram Weisse, eds. Vol 3. Münster, New York; München, Berlin: Waxman, 2007.
- Kuyk, Elza. *Religious Education in The Netherlands*. "Religious Education in Europe: Situation and Current Trends in School", Elza Kuyk, Roger Jensen, David Lankshear, Elisabeth Loh Manna, and Peter Schreiner, eds. Oslo, Norway: IKO Publishing House, 2007.
- Lähnemann, Johannes. *Introduction – Interreligious and Values Education: Challenges, Development and Projects in Europe*. "Interreligious and Values Education in Europe: Map and Handbook", Johannes Lähnemann and Peter Schreiner, eds. Germany, Münster: Comenius Institut, 2008.
- Lauwers, Gracienne. *The Impact of the European Convention on Human Rights on the Right to Education in Russia: 1992-2004*. The Netherlands, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2005.

- Law of Russian Federation *On Freedom of Conscience and Religious Organizations*, Article 27.3.
- Law of the Russian Federation *On Education*, Chapter I, Article 2, 6; Chapter II, Article 11, 12, 14.
- Mannitz, Sabine. *The Place of Religion in Four Civil Cultures*. "Civil Enculturation: Nation-State, School and Ethnic Difference in The Netherlands, Britain, Germany, and France", Werner Schiffauer, Gerd Baumann, Riva Kastoryano, and Steven Vertovec, eds. New York, Oxford: Berghahn Books, 2004.
- Qualifications and Curriculum Authority (QCA) and Department for Education and Skills (DfES). *Religious Education: The Non-Statutory National Framework*, London Qualifications and Curriculum Authority, "About Religious Education in the Curriculum: The Contribution of Religious Education to the School Curriculum", 2004.
- Vialov, Oleksandr. *Christian Values in Ukraine's Educational Context*. Religious Information Service of Ukraine. 12-01-2006. <<http://www.risu.org.ua/eng/kaleidoscope/article;8678/>>.
- Wasif Shadid A. and Pieter Sjoerd van Koningsveld. *Islamic Religious Education in the Netherlands*. "Abstract". European Education: A Journal of Issues and Studies. Vol. 38, n. 2. Armonk, NY: M. E. Sharpe, Inc., 2006.
- Westerman, Wim. *A Cultural Crisis about Tolerance – The Netherlands*. "Interreligious and Values Education in Europe: Map and Handbook", Johannes Lähnemann and Peter Schreiner, eds. Germany, Münster: Comenius Institut, 2008.
- Westerman, Wim. *Van godsdienstige naar levensbeschouwelijke opvoeding. Een noodzakelijke paradigmawisseling*. "Levensbeschouwelijk leren samenleven: Opvoeding, Identiteit, & Ontmoeting", Siebren Miedema and Gerdien Bertram-Troost. Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 2006.
- Westerman, Wim. *Youth and Adulthood in Children's and Adult's Perspectives*. "Spiritual Education: Cultural, Religious, and Social Differences. New Perspectives for the 21st Century". Spirituality in Education. Brighton, Portland: Sussex Academic Press, 2001.
- Willaime, Jean-Paul. *Teaching Religious Issues in French Public Schools: From Abstentionist Laïcité to a Return of Religion to Public Education*. "Religion and Education in Europe: Developments, Context, and Debates", Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse, Jean-Paul Willaime, eds. Religious Diversity and Education in Europe, Cok Bakker, Hans-Gunter Heimbrock, Robert Jackson, Geir Skeie Wolfram Weisse, eds. Vol 3. Münster, New York; München, Berlin: Waxman, 2007.